

УДК 373.2.016:811.161.1

Н.А. Барысенка,
загачык кафедры спецыяльнай педагогікі і метадык дашкольнай і пачатковай адукацыі,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт УА «Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І.П. Шамякіна»
(Рэспубліка Беларусь г. Мазыр)
nat-1971@tut.by

Н.А. Мартыненка
выхавацель дзяржаўнай установы адукацыі
«Яслі-сад № 40 г. Мазыра»
(Рэспубліка Беларусь, г. Мазыр)

РАЗВІЦЦЁ БЕЛАРУСКАГА МАЎЛЕННЯ ДЗЯЦЕЙ ДАШКОЛЬНАГА ЎЗРОСТУ З ВЫКАРЫСТАННЕМ ЭТНАГРАФІЧНАГА МАТЭРЫЯЛУ

АНАТАЦЫЯ. У артыкуле ставіцца мэта ахарактарызаваць некаторыя метадычныя прыёмы развіцця беларускага маўлення дзяцей дашкольнага ўзросту з выкарыстаннем этнаграфічнага матэрыялу на спецыяльна арганізаваных занятках. Абагульненне педагагічнага вопыту выяўляе магчымасць удасканаліць навыкі беларускамоўнага маўлення шляхам узбагачэння лексічнага запасу дашкольнікаў праз вывучэнне моўных адзінак адпаведнага зместу.

Ключавыя словы: звязнае маўленне, развіццё маўлення, дашкольнік, этнаграфія, этнаграфічная лексіка.

N.A. Borisenko
*Head of the Department of Special Pedagogy and Methods of Preschool and Primary Education,
Candidate of Philological Sciences Associate Professor
From the I.P. Shamyakin Mozyr State Pedagogical University
(Republic of Belarus, Mozyr)*

nat-1971@tut.by

N.A. Martynenko
*educator of the state educational institution
"Nursery-garden No. 40 of Mozyr"
(Republic of Belarus, Mozyr)*

DEVELOPMENT OF THE BELARUSIAN SPEECH OF PRESCHOOL CHILDREN USING ETHNOGRAPHIC MATERIAL

ANNOTATION. *The article aims to characterize some methodological techniques for the development of the Belarusian speech of preschool children using ethnographic material in specially organized classes. Generalization of pedagogical experience reveals the possibility to improve of Belarusian speech skills by enriching the lexical stock of preschoolers through the study of language units of appropriate content.*

Key words: *coherent speech, speech development, preschooler, ethnography, ethnographic vocabulary.*

Уводзіны

Адукацыйная галіна “Развіццё маўлення і культура маўленчых зносін” з’яўляецца адной з асноўных у праграме дашкольнага навучання, паколькі ўзрост ад двух да сямі гадоў – самы спрыяльны перыяд для развіцця адпаведных уменняў і навыкаў. Авалоданне роднай мовай як сродкам зносін і пазнання навакольнай рэчаіснасці з’яўляецца адным з найважнейшых набыткаў дзіцяці ў дашкольным узросце. Менавіта ў гэты час адбываецца фарміраванне вуснай мовы і навыкаў маўленчых зносін. На жаль, сённяшнія дзеці мала чуюць родную мову ў паўсядзённым ужытку, а таму маюць бедны слоўніковы запас, іх маўленне знаходзіцца пад уплывам рускай мовы, сучасная гарадская сям’я не з’яўляецца ні носьбітам, ні захавальнікам беларускай мовы, культуры.

Мэты і задачы

У артыкуле ставіцца мэта ахарактарызаваць магчымыя метадычныя прыёмы развіцця беларускага маўлення дзяцей дашкольнага ўзросту праз выкарыстанне этнаграфічнага матэрыялу на спецыяльна арганізаваных занятках.

Метады і матэрыял даследавання

У адпаведнасці з мэтай выкарыстаны метады аналізу тэарэтычнага матэрыялу па тэме даследавання і метады абагульнення педагагічнага вопыту.

Вынікі даследавання і іх абмеркаванне

Пытанне выхавання і развіцця дзяцей на роднай мове ўжо не адно дзесяцігоддзе знаходзіцца пад увагай вучоных і метадыстаў. Яшчэ К.Дз. Ушыньскі, Л.І. Ціхеева, Я. Колас адзначалі, што родная мова – гэта тая духоўная каштоўнасць, якая адыгрывае асаблівую ролю ў фарміраванні асобы. Родная мова, на думку К.Дз. Ушыньскага, “чароўны педагог”, які вучыць многаму, вучыць лёгка, грунтоўна, абуджае думку дзіцяці, фарміруе мноства паняццяў, поглядаў, развівае мысленне [2].

Улічваючы вышэй сказанае, актуальнай усё яшчэ бачыцца неабходнасць выявіць магчымыя спосабы арганізацыі працэсу выхавання і навучання дзяцей дашкольнага ўзросту на роднай мове. На сённяшні дзень існуюць аб’ектыўныя перадумовы для развіцця беларускага маўлення дзяцей дашкольнага ўзросту: планамерная работа і правільна арганізаваныя маўленчыя зносіны дзяцей у быце і гульнях [3].

Чалавек, які жыве ў грамадстве, дзе актыўна функцыянуюць дзве дзяржаўныя мовы (руская і беларуская), сутыкаецца з праблемай білінгвізму. Гэта азначае, што акрамя мовы, на якой размаўляюць бацькі і суседзі, вядзецца навучанне і выхаванне ў дашкольнай установе, маленькі чалавек павінен засвоіць яшчэ адну мову – беларускую. Гэта адбываецца не ў сям’і, не ў працэсе актыўных зносін з блізкімі людзьмі, а ва ўмовах спецыяльна арганізаванага навучання. У сувязі з гэтым узрастае роля дашкольнай установы, на якую ўскладаецца адказнасць не толькі за развіццё камунікатыўных навыкаў у дзіцяці, але і за фарміраванне сродкамі мовы нацыянальнай самасвядомасці, за перадачу літаратурнай спадчыны, культурных традыцый, назапашаных беларускім народам на працягу гісторыі свайго існавання [3].

Пры навучанні дашкольнікаў беларускай мове, развіцці ў іх беларускага маўлення неабходна спалучаць два шляхі. З аднаго боку, гэта неўсвядомленае засваенне дзецьмі беларускай мовы ў штодзённых зносінах. З другога боку – гэта спецыяльна арганізаванае навучанне, арыентаванае на фарміраванне ў выхаванцаў элементарных моўных абагульненняў. Развіццё беларускага маўлення неабходна ажыццяўляць паступова, пачынаючы з увядзення беларускай мовы ў розныя віды дзейнасці дзяцей ранняга і малодшага дашкольнага ўзросту з мэтай развіцця рэцэптыўнага і рэпрадуктыўнага білінгвізму і яго пачуцця, пераходзячы затым да навучання дашкольнікаў сярэдняга і старэйшага ўзросту прадуктыўнаму беларускаму маўленню [6].

На першым этапе фарміравання беларускага маўлення асноўным павінна стаць развіццё слухання. У гэты перыяд дзеці слухаюць і спяваюць калыханкі, расказваюць забаўляўкі, вершы, казкі, суправаджаючы маўленне эмацыянальнымі жэстамі і мімікай, шырока выкарыстоўваючы лялькі, цацкі, малюны. Тым самым развіваецца ўменне ўспрымаць звернутую да дзіцяці мову, ствараюцца ўмовы для фарміравання пасіўнага слоўніка.

Другі этап характарызуецца арганізацыяй дзейнасці па актывізацыі маўлення. Адбываецца пераход ад рэцэптыўнага (пасіўнага) да самастойнага маўлення. Эфектыўнасць працы выхавальніка ў дадзены перыяд будзе залежаць ад пабудовы заняткаў у адпаведнасці з заканамернасцямі засваення другой мовы і дыдактычнымі патрабаваннямі.

Пры навучанні другой мове важна ўлічваць прыныцы мінімізацыі моўнага матэрыялу. Жаданне даць на занятках як мага больш, атрымаць хуткі вынік у выглядзе ўласных дзіцячых выказванняў на практыцы вядзе да адваротнага – выпускнікі рускамоўнай дашкольнай установы, як правіла, не валодаюць навыкамі актыўнага маўлення.

Фарміраванне беларускага маўлення дашкольнікаў ва ўмовах білінгвізму даволі праблематычнае. Вырашэнне названай задачы залежыць ад сумесных намаганняў навукоўцаў, метадыстаў, педагогаў-практыкаў, бацькоў, грамадскасці [6]. Фарміраванне ў дзяцей дашкольнага ўзросту патрыятычных пачуццяў і нацыянальнай самасвядомасці пачынаецца з выхавання любові і павагі да сваёй малой радзімы, яе гісторыі, далучэння да этнакультурнай спадчыны беларускага народа.

Паводле энцыклапедычных даведнікаў этнаграфія – гістарычная навука, якая вывучае народы, іх побыт і культуру. Тэрмін “этнаграфія” (ад грэч. “этнос” – народ, “граф” – пішу) азначае народазнаўства. Праз этнаграфічны матэрыял ёсць магчымасць далучыць дзяцей да багацця беларускай мовы, фарміраваць каштоўнасці адносіны да яе, развіваць актыўнае маўленне. Педагог дашкольнай установы першым пасля бацькоў дапамагае маленькаму грамадзяніну адчуць сябе часцінкай нацыі. Менавіта ён мае ўсе магчымасці і павінен закласці падмурак беларускасці ў душы свайго выхаванца, дапамагчы яму спасцігнуць светапогляд і душу свайго народа, далучыць да багацця мовы, гісторыі, культуры.

У аснове этнакультурнага выхавання дзяцей дашкольнага ўзросту ляжаць адаптаваныя вядучыя ідэі: этнас, яго ўтварэнне і заканамернасці развіцця, культурныя традыцыі. Праблема трансляцыі культурных формаў у працэсе выхавання і навучання трактуецца ў кантэксце засваення дзецьмі ўжо створанага народнага вопыту. Дашкольны ўзрост лічыцца найбольш спрыяльным перыядам для далучэння дзяцей да нацыянальнай культуры, а вывучэнне этнаграфічнага матэрыялу з’яўляецца арыгінальным сродкам выхавання.

Разгледзім некаторыя метадычныя аспекты работы па развіцці беларускага маўлення ў дзяцей дашкольнага ўзросту праз узбагачэнне слоўнікавага запasu з выкарыстаннем матэрыялу этнаграфічнага зместу.

З даўніх часоў нашы продкі ткалі і шылі адзенне, будавалі і аздаблялі дамы, выраблялі посуд і мэблю сваімі рукамі. Іншы раз гэта былі не простыя рэчы, а сапраўдныя творы мастацтва з тканымі ці вышыванымі ўзорамі, арнамантам, размалёўкай, разьбой. Многія з элементаў дэкору мелі тайны магічны сэнс, які быў вядомы толькі пэўнай групе людзей.

Для таго, каб больш падрабязна пазнаёміць выхаванцаў з дэкаратыўна-прыкладным мастацтвам, з культурна-гістарычнай спадчынай нашых продкаў, для дзяцей сярэдняга дашкольнага ўзросту быў распрацаваны цыкл заняткаў “Таямніца тканых рэчаў”.

На першых занятках расказваем аб адным з відаў народнага рамяства – ткацтве. Сёння цяжка ўявіць, што за даўнім часам беларусы ткалі рэчы нават з крапівы. Вырабы з такіх нітак атрымліваліся вельмі грубымі. Пазней навучыліся апрацоўваць лён, каноплі, воўну. Падчас уступнай гутаркі педагог дэманструе выявы ільну, каноплі, воўны, тут жа даецца тлумачэнне адпаведнай лексікі: *лён* – травяністая расліна сямейства лёнавых, са сцяблоў якой атрымліваюць валакно; *каноплі* – высокая травяністая расліна сямейства каноплевых, са сцяблаў якой вырабляюць валакно; *воўна* – састрыжанае покрыва як матэрыял для вырабу сукна.

Далей выкарыстоўваюцца ілюстрацыі працэсу апрацоўкі лёну. Тлумачым выхаванцам, што каб атрымаць нітку з лёну, патрэбен быў цэлы год. Спачатку лён сеялі, потым яго ўбіралі, абмалочвалі, мачылі сцяблы ў вадзе, у выніку чаго будучыя ніткі павінны былі стаць больш моцнымі. Калі драўніна сцябла размякчалася і лёгка адставала ад валакна, лён сушылі, мялі, ачышчалі ад кастрыцы, часалі грабнямі і атрымлівалі *кужаль* – мякае і гладкае валакно [4, с. 11]. На гэтым этапе неабходна даць тлумачэнне значэння наступных лексічных адзінак: *кастрыца* – адходы, якія атрымліваюцца ў выніку перацірання адзеравянелых частак пры камячанні і трапанні валакністых раслін (лёну, канапель); *кужаль* – валакно ачэсанага лёну. Тлумачэнне зместу моўнай адзінкі ‘*кастрыца*’ будзе мець практычнае значэнне, паколькі яна матывуе назву другога месяца восені – *кастрычнік*. На наступным этапе заняткаў прапануецца беларуская карагодная гульня “*Лён*”.

Далей звяртаецца ўвага дзяцей на тое, што з лістапада па сакавік, калі ў полі працы не было, лён пачыналі прасці. Пасля з кужальных нітак ткалі палатно для кашуль, фартухоў, ручнікоў, абрусаў і іншых рэчаў. Ніткі больш нізкай якасці ішлі на выраб тканіны для спадніц, портак, дзяруг і іншага. Тлумачым, што *спадніца* – рус. юбка; *порткі* – тое, што і штаны, *дзяруга* – тоўстая грубая тканіна.

Далей наша размова працягваецца пра этапы стварэння тканых вырабаў. Усе яны суправаджаліся магічнымі дзеяннямі і прыпеўкамі. Напрыклад, каб лён рос без пустазелля, на Вялікдзень нельга было падмятаць падлогу, а сеялі яго толькі з чыстага абруса, прыгаворваючы: “Светлы дзень, як акно, урадзіся добрае валакно” [4, с. 12]. Заканчваецца першыя заняткі выкананнем раней вывучанай песні “Ох, і сеяла Ульяніца лянок”.

Другія заняткі былі прысвечаны вывучэнню прыстасаванняў для ткацтва, а таксама сімвалаў і вобразаў беларускай народнай вышыўкі. У групавым пакоі была створана выстава тканых рэчаў: *сурвэтак, ручнікоў, поцілак, абрусаў, палавіц, беларускага адзення* і г. д. Заняткі пачаліся словамі беларускага паэта Аляксея Пысіна: *Вышывала маці... У руках, Як вясёлка, ніткі мільгацелі. Клаліся на белых ручніках Роднай нівы фарбы і адценні* [5, с. 26]

Звяртаецца ўвага дзяцей на стол, дзе ляжаць ручнікі. Далей ідзе гутарка аб тым, што ручнік суправаджаў чалавека ад самага нараджэння да смерці, успрымаўся як знак роду, лічыўся сімвалам чысціні, цяпла роднай хаты. Увага дзяцей звяртаецца на стол, дзе размешчаны ілюстрацыі прыстасаванняў для ткацтва, а таксама наяўныя прыстасаванні. З першабытных часоў беларусы ткалі ўручную на прымітыўных бёрдзечках, дошчачках, паўнітах, у XI–XIII стагоддзях пачалі выкарыстоўваць кросны. Адрэз даецца тлумачэнне адпаведнай лексікі: *бёрда* – прылада ў ткацкім станку з тонкіх пласцінак накіталт грэбня з дзвюма спінкамі для прыбівання ўточнай ніткі; *кросны* – вялікі хатні ткацкі станок з навітай асновай, заправіць кросны было цяжэй, чым ткаць, таму іх часта запраўлялі ўдваіх. У ткацкай справе ніяк нельга было абысціся без верацяна і прасніцы, а з канца XIX стагоддзя – і калаўрота, з дапамогай якіх пралі ніткі. Тлумачым, што *верацяно* – конусападобная палка для ручнога прадзення, патоўшчаная ўнізе; *прасніца* – прыстасаванне, на якое падвешваецца кудзеля для прадзення; *калаўрот* – прыстасаванне для ручнога прадзення кудзелі, якое прыводзіцца ў рух панажом [4, с. 14].

Наступным этапам нашых заняткаў было разгляданне ільняных тканых вырабаў (ручнікоў, поцілак, палавікоў, сурвэтак, абрусаў, хустак і інш). Разгляданне вырабаў суправаджаецца расказам аб тым, што тканыя рэчы звычайна былі шэра-белага колеру з-за перапляцення кужэльных і суравых (неадбеленых) нітак. Часам ніткі фарбавалі натуральнымі фарбавальнікамі. Для гэтага выкарыстоўвалі кветкі, травы, кару дрэў, ягады, шалупінне цыбулі, медныя апілки іржавае жалеза. Звяртаецца ўвага дзяцей на асаблівасці ўзору ручнікоў, абрусаў, даецца канкрэтнае ўказанне на тое, дзе размяшчаецца ўзор, якога колеру і г. д. На ручніках узор звычайна размяшчаецца па канцах, нібы “сцякае” з яго. Самыя шырокія палосы – каля канцоў, наступныя – бліжэй да сярэдзіны, яны вузейшыя і размешчаны радзей. На абрусе ўзор размяшчаецца ў сярэдзіне і па краях. Далей адбываецца гутарка па пытанні: Што такое арнамент? (Узор) З якіх элементаў і фігур ён складаецца? (*Крыжыкі, прамыя, ламаныя лініі, квадраты, ромбы*). Педагог тлумачыць, што чырвоны колер са старажытных часоў лічыцца сімвалічным, як колер сонца, жыцця; чорны – сімвалізуе зямлю, зялёны – колер прыроды, росту, развіцця, дабрабыту, міру. Ва ўзорах тканых і вышываных вырабаў зашыфраваны аповед пра жыццё чалавека, прыгажосць прыроды, кожны аб нечым расказвае.

Абапіраючыся на раней атрыманыя веды, дзеці расказваюць, што *ромб* ва ўзоры ўвасабляе *ўрадлівасць, васьміканцовая зорка і крыж – сонца, зігзагападобныя лініі – ваду*. Сімвал роднай Беларусі звычайна скампанаваны з квадратаў і кругоў (*дзяўчынка дэманструе ўзор адпаведнай вышыўкі*), што сімвалізуе сонца і зямлю, перадаецца ў выглядзе разеткі, аблямаванай гірляндай кветак. Жыццё нашых продкаў было цесна звязана з лесам, які даваў дрэва на будаўніцтва і розныя вырабы, карміў грыбамі і ягадамі, ачышкаў паветра. Таму ў народнай творчасці так часта прысутнічае вобраз дрэва: магутнага волата-дуба, пяшчотнай дзяўчыны-бярозы, удалога малайца-клёна і г. д. (*хлопчык дэманструе ўзор адпаведнай вышыўкі*).

Для замацавання атрыманых ведаў і развіцця практычных навыкаў была арганізавана эксперыментальная дзейнасць, падчас якой дзеці, седзячы за сталом, спрабавалі працаваць на драўляных дзіцячых ткацкіх станках: ткалі паясок для лялек. Звяртаецца ўвага на тое, як выглядае станок (*з нацягнутых нітак, чаўначка*). Дзеці паўтараюць назвы прыстасаванняў: *чаўнок, кросны, бёрда*, разам з выхавальнікам гуляюць у пальчыкавую гульнію “Павесім ручнік”.

Далей праводзілася дыдактычная гульнія “Беларускі арнамент”: на дошку вывешваецца ілюстрацыя ўсіх прадметаў, якія называліся і тлумачылася на занятках: *сурвэтка, ручнік, поцілка, абрус, дыван, палавіцы, бёрда, кросны, верацяно, прасніцы, калаўрот, чаўнок, андарак, кастрыца, кужаль, панажы, кросны, дзяруга, воўна, канопля, рубель з качалкай, кудзеля, матавіла* [1, с. 55].

На заключным этапе раней падрыхтаваныя выхаванцы прачыталі верш А.С. Дзеружынскага “Ручнік”:

З каласоў жытнёвых ён сатканы,

Наш ручнік, наш беларускі ўзор.

Васільком, пралескай вышываны,

Хвалямі блакітнымі азёр.

Зіхаціць ручнік наш саматканы,

Родны беларускі наш узор,

І глядзіш, глядзіш зачараваны –

На дзівосны, казачны убор [5, с. 239].

Пасля чытання верша да дзяцей прыходзіць лялька Надзейка, апранутая ў беларускае адзенне. Яна вітаецца з дзецьмі і прапануе пагуляць у гульнію “Складзі дыванок, абрус, поцілку” [1, с. 56]. Дзеці выконваюць творчую работу: упрыгожваюць ручнікі беларускім арнамантам, а паясы – раслінным узорам. Гучыць песня “Слуцкія ткачыкі”. Выхаванцы падыходзяць да сталоў і згодна ілюстрацыі з выявамі беларускага арнаменту і расліннага ўзору ўпрыгожваюць шаблоны ручнікоў і паясоў: падбіраюць розныя элементы арнаменту і ўзору, выкладваюць іх у адпаведнай паслядоўнасці. Гатовыя работы размяшчаюцца на мальберце і дзеці расказваюць пра атрыманыя ўзоры.

Далей лялька Надзейка прапануе дзецям гульнію “Перакладчыкі”: яна называе словы па-беларуску, а дзецям патрэбна перакласці іх на рускую мову. *Сурвэтка – салфетка, абрус – скатерць, дыван – ковёр, ручнік – полотенце, поцілка – покрывало, спадніца – юбка, кашуля – рубашка, хустка – платок.*

У канцы заняткаў разам з дзецьмі разважаем, пра што марыла ткачыха ці вышывальшчыца, седзячы за працай? (Дзяўчына – пра каханне, добрага жаніха; замужняя жанчына, пэўна, – пра дастатак у хаце, добрую сям’ю, здароўе, дзяцей. Вось і нараджаліся пад іх рукамі адпаведныя ўзоры). Заняткі заканчваюцца падагульняючай гутаркай.

Заклучэнне

Такім чынам, арганізацыя сістэматычнай працы па назапашванні лексічнага матэрыялу этнаграфічнага характару дасць магчымасць не толькі колькасна ўзбагаціць лексічны запас дзяцей дашкольнага ўзросту, але і развіць беларускамоўныя маўленчыя здольнасці з выкарыстаннем кампанентаў традыцыйнай нацыянальнай культуры.

Бібліяграфічны спіс выкарыстанай літаратуры

1. Пралыгіна, Н.В. Вянок гульнію: фарміраванне ўяўленняў аб родным краі сродкамі гульніювой дзейнасці : дапаможнік для педагогаў устаноў дашк. адукацыі і 1-й ступені агул. сярэд. адукацыі з рус. і беларус. мовамі навучання / Н.В. Пралыгіна. – 2-е выд., выпр. – Мінск : Новое знанне, 2016. – 80 с.
2. Серова, А.А. К.Д. Ушинский о роли русского языка в воспитании человека / А.А. Серова // Информационный гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение». – № 2. – 2009. – Педагогика. Психология.
3. Старжинская, Н.С. Развіццё беларускага маўлення дашкольнікаў ад 4 да 7 гадоў : вучэб.-метад. дапам. для педагогаў устаноў дашк. адукацыі з рус. мовай навучання / Н.С. Старжинская, Д.М. Дубініна. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2016. – 184 с.
4. Цеплыня душы ў звычайных рэчах. Падарожжа ў краіну народнага мастацтва: для мал. і сярэд. шк. узросту / склад.: А.М. Коршак, Л.У. Галубец. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2016. – 72 с.
5. Читаем детям : Хрестоматия : пособие для педагогов учреждений дошк. образования. В 3 т. / сост. А.И. Саченко, Л.А. Смаль. – Минск: Экоперспектива, 2015. – Т. 3. От 5 до 7 лет. В 2 кн. Кн. 2 – 463 с.
6. Шылько, І. Білінгвістычная асоба ва ўмовах дашкольнай установы / І. Шылько // Пралеска. – 2004. – № 1. – С. 35.